

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.1:947.7 «653» (093.3)

В.Ю.АРИСТОВ *

КОЛИ І ЯК ВИНИК ПОЧАТКОВИЙ ЛІТОПИСНИЙ ЗВІД?

Розглядається історія висловленої О.О.Шахматовим ідеї про так званий київський Початковий літописний звід – пам'ятку, яка начебто лягла в основу «Повісті временних літ». Автор аналізує історіографічний контекст виникнення гіпотези, її формування та еволюцію у працях О.О.Шахматова.

Ключові слова: Початковий літописний звід, літописання, «Повість временних літ», Новгородський Перший літопис, історіографія.

Київський Початковий літописний звід 1090-х рр. (далі – Пзв) – річ цілком реальна. Але не як пам'ятка кінця XI ст., а як інтелектуальний конструкт кінця XIX ст. Для студій із давньоруського літописання це одна з найпринциповіших і найсуперечливіших гіпотез, автором якої вважається російський філолог, відомий дослідник літописів О.О.Шахматов. Цей літописний звід уже сто років досліджують як реальність кінця XI ст., хоча він цілковито належить до сфери гіпотез і здогадів. Натомість Пзв як концепція – твердий факт. Досліджувати його як нібито реальний текст кінця XI ст., тобто творити гіпотези щодо гіпотези, справа невдячна й непевна. Проте Пзв як інтелектуальний продукт – цілком придатний для історика предмет. Мета цієї статті – вивчити походження гіпотези про Пзв: як і коли вона виникла, наскільки була винаходом О.О.Шахматова і яким чином розвивалася в його працях. Гіпотеза Пзв ґрунтується на двох принципових ідеях: 1) про існування літописних зводів, попередників «Повісті временних літ» (далі – ПВЛ); 2) про збереження в Новгородському першому літописі молодшої редакції (далі – НПЛмл) оригінальних текстів, старших за текст «ПВЛ», зокрема її джерел.

1. Термін «Початковий звід» поряд з іншими застосовувався у XIX ст. як синонім «Повісті»: Найдавніший звід, Літопис Нестора, Початковий літопис. Дивним чином «Повість», що одержала назву «Початкового літопису», у шахматовській схемі стала останнім твором раннього літописання. Вона завершувала послідовність ранніх руських зводів. Утім ідею, що «ПВЛ» була не

* Аристов Вадим Юрійович – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, сектор досліджень з історії Київської Русі
E-mail: aristov3000@yandex.ru

першим літописом, і навіть не першим зводом, О.О.Шахматов не винайшов, а успадкував у готовому вигляді.

До середини XIX ст. більшість учених розглядали «Повість временних літ» найдавнішим літописом. Але з поширенням уявлення про збірний/компільтивний характер літописів її статус різко змінився¹ – вона вже не вважалася взагалі першим історичним твором Русі, але й при тому залишалася першою, як початковий збірник або звід. Погляд на «ПВЛ» як на перший збірник/звід більш ранніх готових матеріалів, що панував до кінця XIX ст., знецінював її, переключаючи увагу дослідників на гіпотетичні джерела. Саме це – базова рамка, в якій мислили і попередники О.О.Шахматова, люди так званого «строевсько-бестужевського напрямку», і він сам. Між тим, різні дослідники неодноразово намагалися показати, що серед «готових матеріалів» «ПВЛ» був якийсь головний текст, що став фундаментом зводу і до якого було додано інші джерела.

Варіантів такого «фундаменту», наскільки його вдавалося «розгледіти», було дуже небагато. Пропонували якусь велику повість або сказання. Та, зрештою, здобув популярність інший варіант: основа «ПВЛ» уже теж була зводом. У вигляді «сумніву» думку про звід, старший за «Повість», висловлював К.М.Бестужев-Рюмін («чи не було зводу, що передувало тому, котрий ми називаємо первісним?»²; «хоча й не слід прямо вважати з Перевошиковим, що первісний літопис завершується 1074 р., або з Татищевим, що він завершується 1093 р., але безумовно заперечувати існування передуючого зводу також не можна»³).

Наголосимо, що тут йшлося про існування не ранніх літописців узагалі (це очевидно, якщо «ПВЛ» – звід), а саме про більш давній звід. Таку ж ідею дещо пізніше висловлював М.П.Ламбін: «Принаймні до кінця X ст. у цій “Повісті” (временних літ – В.А.) немає жодного факту, описаного самим Нестором за усними оповіданнями (легенди й перекази дійшли до нього вже у збірнику, складеному, як видається, за Ярослава)»⁴. О.І.Маркевич ще більш відверто висловлював ідею, що «ПВЛ» була не першим твором у своєму роді, тобто до неї вже могли бути інші літописні зводи (тут і нижче курсив мій – В.А.):

«Усі подібні вказівки (внутрішні суперечності в тексті “ПВЛ” – В.А.), на думку Бестужева-Рюміна, дають змогу припускати існування *літописного зводу*, що передувало Давньому літопису. Це дуже ймовірно, і можливо навіть припустити, що такий попередній звід був не один, причому *кожен із цих зводів було поглинуто наступним*»⁵.

¹ Детальніше про зміну уявлень щодо природи літописів див.: *Арістов В.Ю.* Літописний звід: історія терміна та еволюція поняття // Український історичний журнал. – 2013. – №4. – С.153–169.

² *Бестужев-Рюмін К.Н.* О составе русских летописей до конца XIV в. – Санкт-Петербург, 1868. – С.29–30.

³ Там же. – С.30–31.

⁴ *Ламбин Н.П.* Источник летописного сказания о происхождении Руси (Продолжение) // Журнал Министерства народного просвещения (далі – ЖМНП). – 1874, июль. – С.119.

⁵ *Маркевич А.И.* О летописях. – Одесса, 1883. – С.115–116.

Хоча цю думку О.І.Маркевич подав як здогад, котрий ні до чого не зобов'язує, це вже фактично шахматовське бачення – тільки без конкретики й з меншою впевненістю. Для сучасника О.О.Шахматова – І.П.Філевича, ідея зводу-попередника «ПВЛ» була вже цілком очевидною⁶. У 1896 р., напередодні виходу основних статей О.О.Шахматова, він фактично дивився на історію раннього літописання «по-шахматовському» – як на послідовність зводів⁷.

Таким чином, стверджуючи про звід-попередник «Повісті временних літ» (та й згодом про кілька зводів), О.О.Шахматов не робив відкриття, а розвивав уже доволі звичну в його часи думку.

2. Перші покоління літописознавців, що зростали під впливом А.Л.Шлецера й М.М.Карамзіна, ставилися до Новгородського першого літопису як до пам'ятки, залежної від «Повісті», хоча й доволі своєрідної. Середина та друга половина XIX ст. відзначилися подоланням «спадщини» цих авторів у поглядах на раннє літописання. Відбулася радикальна переоцінка літописних джерел із тенденцією до «девальвації» головних списків «ПВЛ» та поглибленого вивчення пізніших. Однією з причин цього стала «теорія збірників»: оскільки повісті або записи існували в окремому вигляді, їх могли незалежно залучати пізні збірники⁸. Урешті, виникла історіографічна мода на «унікальні повідомлення» Никонівського та інших літописів, що нібито відображали найдавніше літописання. Загальним місцем стала теза про неповноту в найдавнішій частині старших списків і більшу повноту молодших⁹.

Значення НПЛмл особливо піднесли І.І.Срезневський та К.М.Бестужев-Рюмін, які вважали, що списки літопису та інші пізні збірники відобразили частину тих оригінальних новгородських джерел, якими користувався автор «ПВЛ», але відтворив їх далеко не повністю¹⁰. «Початковий літопис, який зберігся у древніх списках, є скороченим порівняно з тим, котрий зберігся в пізніших», – писав у той самий час С.М.Соловйов¹¹. «ПВЛ» та НПЛ урівнювалися у правах як відбитки найдавнішого літописання. Крім того, посиленню уваги до останнього сприяла інтрига довкола втраченого початку його найдавнішого Синодального списку (до статті 1016 р.), в якому міг бути не «Нестор», а давній новгородський літопис¹².

Одночасно визрівала ідея про те, що у НПЛмл та інших «північних» пізніх зводах уціліли залишки «південного» джерела «ПВЛ». Багатьом дослідникам деякі фрагменти НПЛмл (розповідь про уличів і Свенельда¹³, про події

⁶ Филевич И. История Древней Руси. – Т.1: Территория и население. – Варшава, 1896. – С.351.

⁷ Там же. – С.368–369.

⁸ Арістов В.Ю. Літописний звід: історія терміна та еволюція поняття. – С.154–159.

⁹ Срезневский И.И. Статьи о древних русских летописях (1853–1866). – Санкт-Петербург, 1903. – С.44.

¹⁰ Срезневский И.И. Исследование о летописях новгородских // Известия Отделения русского языка и словесности (далі – ИОРЯС). – Т.2. – Санкт-Петербург, 1853. – С.20–23; Бестужев-Рюмин К.Н. О составе русских летописей до конца XIV в. – С.63–65.

¹¹ Соловьёв С.М. Сочинения в восемнадцати книгах. – Кн.2: История России с древнейших времён. – Т.3. – Москва, 1993. – С.113.

¹² Янин Н.Н. Новгородская летопись и её московские переделки. – Москва, 1874.

¹³ Див.: Арістов В.Ю. Раннє літописання про уличів, древлян і Свенельда (до дискусії навколо ідей О.О.Шахматова) // Український історичний журнал. – 2011. – №6. – С.172–182.

1015–1016 pp.) здавалися більш правдоподібними й оригінальними, ніж паралельні фрагменти «Повісті»¹⁴. Можна стверджувати, що до кінця XIX ст. переоцінка НПЛмл відбулася. З'явилася свого роду традиція шукати в новгородських літописах давні та достовірні повідомлення на противагу «ПВЛ». У розвиток цього напрямку з'явилася й гіпотеза О.О.Шахматова про відображення у НПЛмл київського Початкового зводу.

Але вона не стала унікальним «відкриттям» одного О.О.Шахматова. Його паралельно зробили декілька дослідників, які перебували під впливом тенденції «переоцінки НПЛмл», зокрема І.П.Філевич і О.Є.Пресняков¹⁵, а раніше – І.Я.Бередников¹⁶. О.О.Шахматов просто став найуспішнішим із них, тим, хто впевнено й активно відстоював цю гіпотезу та використовував у подальших побудовах. Первинність НПЛмл відносно «ПВЛ» не була просто «природним враженням» О.О.Шахматова від читання джерел. «Природність» враження – наслідок неусвідомленого прийняття вже сформованих очікувань від тексту.

Розглянувши підстави виникнення ідеї Пзв, слід подивитися, як, власне, вона формувалася у працях О.О.Шахматова. Уже у своїх перших дослідженнях літописання 1890 р. він зробив ставку на пізні літописи новгородського походження, що нібито містили першу редакцію «ПВЛ» 1074 р.: Софійський перший (Соф1), Новгородський четвертий (Н4), Тверський (Тв), Воскресенський (Воскр), НПЛмл. Це ще не була ідея Пзв, в якій основна роль відводилася НПЛмл. Першу редакцію «ПВЛ» О.О.Шахматов шукав передовсім у Соф1, Н4, Тв, Воскр.: «[...] перша редакція збереглася в новгородських літописних зводах, але, зіставляючи їх із Софійським временником – збірником історико-юридичного змісту XIII ст., виділивши статті цього Софійського временника, котрих, утім, дуже небагато, одержуємо найдавнішу редакцію ПВЛ»¹⁷. «Софійський временник», як уважалося, краще зберігся у НПЛ. Це означає, що О.О.Шахматов відділяв суто новгородські додатки (серед них передмову до НПЛмл) у текстах Соф1, Н4 або Воскр, порівнюючи їх із НПЛ, від іншого тексту, дуже близького до «ПВЛ» за її основними списками.

Учений тоді вважав, що «перша редакція ПВЛ, доведена до 1074 г. [...] лише в не багатьох місцях доповнена та змінена зводчиком 1118 р.»¹⁸. Чи не

¹⁴ Сухомлинов М.И. О древней русской летописи как памятнике литературном. – Санкт-Петербург, 1856. – С.8; *Погодин М.П.* Новгородские летописи // ИОРЯС. – Т.6. – Санкт-Петербург, 1858. – С.224–225, 231; *Бестужев-Рюмин К.Н.* О составе русских летописей до конца XIV в. – С.67; *Бычков А.Ф.* Разбор сочинения Н.И.Ламбина «Опыт восстановления и объяснения Несторовой летописи. I. О Свенгельде и угличах» // Отчёт о четырнадцатом присуждении наград графа Уварова 25 сентября 1871 г. – Санкт-Петербург, 1872. – С.89–105; *Сенигов И.П.* О первоначальной летописи Великого Новгорода // ЖМНП. – 1884, июнь. – С.210–211.

¹⁵ *Филевич И.* История Древней Руси. – Т.1. – С.364–369; Архив Санкт-Петербургского института истории Российской академии наук (далі – АСПИИ РАН). – Ф.193. – Оп.1. – Д.59. – Л.4–6 об.

¹⁶ *Вовина-Лебедева В.Г.* Школы исследования русских летописей. – Санкт-Петербург, 2011. – С.128–129.

¹⁷ *Шахматов А.А.* О сочинениях преподобного Нестора // *Его же.* История русского летописания. – Санкт-Петербург, 2003. – С.468.

¹⁸ Там же. – С.471.

головна відмінність першої редакції від другої полягала у відсутності в першій оповідання про початок Печерського монастиря під 1051 р. Натомість для гіпотези Пзв ключову роль відігравало співвідношення «ПВЛ» і НПЛмл у частині до 1017 р., а особливо до 945 р., де виклад відрізняється дуже суттєво. Увага О.О.Шахматова до НПЛмл була прикута давно. Але студіювання двох редакцій НПЛ (і порівняння початкових частин «ПВЛ» та НПЛмл), під час якого оформилася ідея Пзв, відбувалося пізніше. Здається, це також підтверджує фраза зі статті 1897 р.: «На жаль, під час роботи над 1-м Новгородським літописом, я не був знайомий із працею п. Філевича “Історія Давньої Русі”»¹⁹. Ідеться не про те, що О.О.Шахматов працював до її виходу, а про те, що вона вже існувала, але просто не була йому відомою. Книга І.П.Філевича побачила світ 1896 р., отже робота провадилася не раніше цього часу.

Щоб зрозуміти безпосередній зміст гіпотези Пзв, проаналізуємо спочатку її перше спеціальне обґрунтування. Це зроблено у статті 1897 р.²⁰ (декілька студій, де О.О.Шахматов уже користувався гіпотезою Пзв, вийшли того ж року раніше; але там дослідник не подав детальної аргументації), з якої випливає, що ідея Пзв виникла в контексті вивчення історії двох редакцій НПЛ: старшої (Синодального) та молодшої (Комісійного, Академічного, Толстовського списків). Приводом стала незгода з І.П.Сеніговим, котрий доводив близькість втраченого початку НПЛ старшої редакції (ст) зі збереженим НПЛмл, вважаючи Синодальний список найкращим відображенням «Софійського временника».

Хід думки О.О.Шахматова був таким. Два перших новгородських літописи (існування яких цілком достовірне, адже вони відобразилися в окремих рукописах) – НПЛмл і НПЛст – подібні, але не тотожні. Відповідно їх початкові частини також мали бути подібними, але не тотожними. О.О.Шахматов приймав традиційне уявлення, що в основі Синодального списку НПЛ лежала «ПВЛ» (приблизний обсяг тексту на загублених 16 аркушах списку збігався з обсягом «ПВЛ» до тієї межі, де обривається список, 1016 р.). Тож початкова частина НПЛмл мала спиратися на подібний, але не тотожний «ПВЛ» звід: за обсягом вона значно менша. Далі спрацьовувало давнє уявлення О.О.Шахматова про первинність оповіді НПЛмл порівняно з «ПВЛ»²¹. Неунікненним у такій ситуації висновком було те, що в початковій частині НПЛмл відобразився літопис

¹⁹ Шахматов А.А. Древнейшие редакции Повести временных лет // ЖМНП. – 1897, октябрь. – С.209.

²⁰ Шахматов А.А. О Начальном Киевском летописном своде // Чтения в Обществе истории и древностей российских. – Кн.3. – Москва, 1897. – С.1–58.

²¹ Пізніше О.О.Шахматов, здається, сумнівався у своєму висновку, але врешті переконав себе у правильності початкових положень:

«Імовірно припущення, що ми маємо справу зі скороченим ізводом Повісті временних літ. Але таке припущення спростовується тією обставиною, що скорочення здійснено немовби систематично, за певним планом [...] Нарешті, припущення це спростовується ще й тим, що пам'ятка наша представляє, особливо на початку, значні відмінності фактичні»

(див.: Шахматов А.А. Сказание о призвании варягов // ИОРЯС. – Т.9. – Кн.4. – Санкт-Петербург, 1904. – С.305–307).

(звід) більш давній, ніж «Повість». Витворювалася симетрична схема: двом першим новгородським зводам відповідали два перших київських зводи; із тією особливістю, що старший київський відбився в молодшому новгородському. Це – безпосередній контекст оформлення гіпотези про Пзв.

Не секрет, що вона з'явилася ще до написання першої спеціальної статті на цю тему. Уже перша студія 1897 р. її передбачала²². Отже, виникла ідея раніше. Коли ж саме? Відомо про виступ О.О.Шахматова 31 січня 1897 р. на засіданні Імператорського товариства шанувальників давньої писемності²³. Зберігся звіт, де конспективно викладено оприлюднені доповідачем положення. Проте ідеї Пзв серед них немає. Імовірно, якщо вона тоді вже існувала в голові вченого, він так і не висловив її. Інакше це знайшло б відображення у звіті. Крім того, темою доповіді були лише редакції «ПВЛ» і роль Сильвестра в редагуванні літопису Нестора. Пзв до теми не вкладався.

На щастя, в архіві О.О.Шахматова збереглася неопублікована стаття «Дослідження про Києво-Печерський літопис»²⁴. Датування її приблизне, але найімовірніше – друга половина 1896 р. Скоріш за все, студія з'явилася в розвиток іншої статті²⁵, яка вийшла 1896 р. та знаменувала повернення О.О.Шахматова до досліджень літописання після шестирічної перерви. Примітно, що це сталося невдовзі після одруження вченого 31 березня 1896 р.²⁶ Основна частина цієї статті ввійшла до опублікованої 1897 р. праці, де про Пзв не йшлося²⁷. Але для нас цікава друга частина статті: у ній О.О.Шахматов подав висновки, які, за його власним визнанням, не входили у задачі дослідження²⁸. Учений відповідав на питання про інші літописи, що могли бути під рукою укладача «ПВЛ» (зводу 1118 р.) крім літопису Нестора, в існуванні якого був щиро переконаний.

У пошуках «інших літописів» О.О.Шахматов звернувся до списків НПЛ, а особливо НПЛмл, де розлогий виклад київського літопису обривається на статті 1074 р. НПЛст його цікавив менше, оскільки в його втраченому початку, як уважалося, відбилася «ПВЛ». НПЛмл (власне другий новгородський літописний звід²⁹) використав НПЛст (тобто перший новгородський звід, другої половини XII ст.³⁰) та інше джерело, що закінчувалося на 1074 р. і якого не було

²² Шахматов А.А. Хронология древнейших русских летописных сводов // ЖМНП. – 1897, апрель. – С.463–464.

²³ Шахматов А.А. Кем и когда был составлен летописный свод – повесть временных лет? Отчёт о собрании Императорского общества любителей древней письменности за 31 января 1897 г. // Отчёты о заседаниях Императорского общества любителей древней письменности за 1896–1897 г. – Санкт-Петербург, 1897. – С.23–24.

²⁴ Петербургский филиал архива Российской академии наук (далі – ПФА РАН). – Ф.134. – Оп.1. – Д.296. – 63+1 л.

²⁵ Шахматов А.А. Несколько слов о Несторовом Житии Феодосия // ИОРЯС. – Т.1. – Кн.1. – Санкт-Петербург, 1896. – С.46–65.

²⁶ Алексей Александрович Шахматов 1864–1920. – Ленинград, 1930. – С.29.

²⁷ Шахматов А.А. Киево-Печерский Патерик и Печерская летопись // ИОРЯС. – Т.2. – Кн.3. – Санкт-Петербург, 1897. – С.795–844.

²⁸ ПФА РАН. – Ф.134. – Оп.1. – Д.296. – Л.58.

²⁹ О.О.Шахматов сумнівався в датуванні, що видно з правок у рукопису: то сімдесяті, то останні, то перші роки XIII ст. (див.: Там же. – Л.59 об.).

³⁰ І у цьому випадку О.О.Шахматов вагався з точним датуванням: 1150-ті або 1160-ті рр. (див.: Там же. – Л.59).

в розпорядженні автора першого зводу. Це не могла бути «Повість», адже, на думку О.О.Шахматова, тоді рубежем стала б стаття 1118 р., а не 1074 р. Отже, НПЛмл використав літопис київського походження, але не тотожний «ПВЛ», і при тому давніший за неї³¹. Додатковий аргумент О.О.Шахматова – первинність початкової частини НПЛмл порівняно з «Повістю». У цьому його переконувало порівняння двох текстів: новгородський літопис видавався більш раннім, а «ПВЛ» – його похідною³².

У своїй неопублікованій статті О.О.Шахматов запропонував і детальнішу характеристику давнього київського літопису, що відбився у НПЛмл. Подібної у друкованих працях уже не знайти. Так, спочатку він уважав, що автором першого київського літопису/зводу був Яків Печерський, згаданий у статті 1074 р., якому приписували й анонімне «Сказання про мучеництво Бориса та Гліба»³³.

Якщо у згаданій вище доповіді 31 січня 1897 р. О.О.Шахматов і не висловлював ідеї про Пзв, то у чорновому тексті виступу, що також зберігся в архіві вченого, він її розвинув. Знов-таки він подав висновки про Пзв як відхилення від генеральної теми:

«Я надто ухилився б від прямого свого завдання, якби докладно розвинув тут ту думку, що первісне оповідання про закликання князів ми читаємо не в Пов. вр. літ, а в тому Київському літописному зводі, що не дійшов до нас, доведеному до 1074 р., на основі котрого новгородський зводчик початку XIII ст. доповнював первісний новгородський літопис (пор. Нов І л. у сп. Ком. і схожим із ним)»³⁴.

Але частково О.О.Шахматов цю думку таки розвинув. Зокрема він зауважив, що відсутність у Лаврентіївському списку «ПВЛ» «ладозької версії» оповіді про Рюрика спричинена впливом цього давнього зводу, де про Ладогу у цьому місці не йшлося. З іншого боку, у початковій розповіді про смерть Олега Ладога якраз фігурувала (як у НПЛмл): «Чи не записано літописцем ладозький народний переказ, котрий не знав, що кияни вважають могилу його в Ладозі, який натомість повідомляв про смерть його в Києві» (у тексті цей фрагмент закреслено)³⁵. Ще один натяк на початкове уявлення О.О.Шахматова про цей київський звід можна отримати з іншої фрази доповіді:

«Я міг би визнати після всього, сказаного вище, що питання, поставлене у заголовок цього реферату, знайшло свою відповідь: звід Повісти вр. літ складено в 1118 р. особою, що ясно говорить про себе під 1096 і 1114 рр., людиною, вельми начитаною (згадаймо його знайомство з Георгієм Амартолом і *вперше зроблену ним спробу користуватися для російської історії іноземними*

³¹ ПФА РАН. – Ф.134. – Оп.1. – Д.296. – Л.60 об.

³² Там же. – Л.61–61 об.

³³ Цей висновок базувався на подібності літописної повісті про Бориса та Гліба, описання перенесення мощів святих у 1072 р. і відповідних місць анонімного Сказання.

³⁴ ПФА РАН. – Ф.134. – Оп.1. – Д.149. – Л.5.

³⁵ Там же. – Л.5 об.

джерелами), бувалою, що побачила не самі лише монастирські мури, а відвідала й далекі північні краї Новгород і Ладогу»³⁶.

Таким чином, ідея Пзв виникла як побічний продукт «порятунку Нестора-літописця» й відстоювання (не шахматовської за походженням) гіпотези про «Печерський літопис Нестора». Першим побічним продуктом стала ідея редакції «ПВЛ» 1074 р., котра дозволяла долати суперечності між творами Нестора й літописом. Другорядним «свідком» цієї редакції були списки НПЛмл. І лише глибший аналіз останніх дав продукт «другого рівня» – гіпотезу Пзв, що виявилась не тільки успішнішою за редакцію 1074 р., а й за «Печерський літопис Нестора». Установивши ідейний контекст, ми можемо максимально точно визначити «дату народження» ідеї Пзв: осінь – початок зими 1896 р. (в усякому разі до кінця січня 1897 р.).

Нововідкритий твір тут же замінив редакцію 1074 р. і на відміну від неї став самостійним об'єктом дослідження. Але О.О.Шахматов певний час не міг визначитися з його статусом. Він спочатку назвав його літописним зводом. Утім, далі йменував «ПВЛ» «первісним зводом», тоді як у НПЛмл відобразився «первісний літопис»³⁷. Відзначимо, що сам термін «Початковий звід» у до-шахматовській літературі активно застосовувався як синонім «Повісті» поряд з іншими: Найдавніший звід, Літопис Нестора, Початковий літопис тощо.

Є підстави вважати, що на вибір назви пам'ятки вплинула книга І.П.Філевича. Він називав звід, що передував «ПВЛ», «найдавнішим», але також «початковим» (тут курсив автора, підкреслення мої – В.А.):

«ця обставаина має вельми істотне значення в питанні про обсяг початкового зводу»; «можна вважати, що розташування оповідного матеріалу в початковому зводі було іншим, аніж те, що зараз»; «зіставлення перших сторінок нашого літопису зі всіма головними зводами приводить до переконання, що вони представляють початковий звід, котрий містить у собі перекази й записи»; «не всіх цих частин перекази відбилися однаково в початковому зводі»³⁸.

Імовірно, не тільки слівник, а й концепція І.П.Філевича вплинула на початкове бачення О.О.Шахматовим місця Пзв в історії раннього літописання. Уже в перших друкованих статтях, де йшлося про Пзв, термін «Початковий звід» ішов у комплексі зі схемою: «сказання про початки Русі» (складене з переказів) – Пзв (що поєднав «повість» із першими власне літописними записами)³⁹. Майже та сама схема передбачалася І.П.Філевичем у 1896 р.

Із часом Пзв набував чіткіших рис: він отримав не лише назву, а й точний час та місце укладання, і навіть автора. Крім того, був вписаний в «історичний контекст» 1090-х рр., що зацементувало його в уявленнях послідовників О.О.Шахматова як пам'ятку кінця XI ст.

³⁶ Там же. – Л.11 об.

³⁷ Там же. – Л.5 об.

³⁸ Філевич І. История Древней Руси. – Т.1. – С.364, 367, 372.

³⁹ Шахматов А.А. О Начальном Киевском летописном своде. – С.57.

«Класичний» вигляд гіпотеза Пзв набула у відомій праці О.О.Шахматова 1908 р. Але до того вона пройшла низку карколомних змін. Близько 1900 р. автор приходить до ідеї двох редакцій Пзв⁴⁰. Імовірно, перша редакція мала замінити «Сказання про початки Русі»: вона уявлялася твором, що, на відміну від Пзв другої редакції, не використовував хронографічних джерел. Того ж року, згідно з іншою статтею вченого⁴¹, число редакцій збільшується до трьох. Друга (авторства Іоакима, єпископа новгородського, близько 1030 р.) і третя (кінець XI ст.) були новгородськими. Друга редакція відбилася у НПЛмл, а третя – у «ПВЛ». В основу Іоакимівської редакції Пзв, за О.О.Шахматовим, було покладено давню київську розповідь про руських князів – першу редакцію Пзв, складену киянином, імовірно, ще наприкінці X ст.

Унікальне архівне джерело – чернетки та «плани-конспекти» 1903 р. – дають можливість якнайближче побачити творчий процес ученого: деталі схем змінювалися впродовж кількох днів. 4 листопада 1903 р. О.О.Шахматов писав про ті ж три редакції Пзв. Перша заснована на переказах, не поділена на роки й доведена до хрещення Русі. Другою була Іоакимівська, укладена близько 1030 р.; додавала до першої деякі матеріали про християнство в Русі та Новгороді. Третя редакція – складена в Новгороді за єпископа Микити між 1096 і 1108 рр.⁴² Наступного дня О.О.Шахматов записав змінений і значно більше розгорнутий план майбутньої праці. Згідно з ним, кількість редакцій Пзв знову зменшувалася до двох, причому Іоакимівська була першою. Друга, складена близько 1100 р., відзначалася внесенням сітки років і використанням хронографічного джерела (Еллінського літописця особливої редакції)⁴³. Від 1904 р. О.О.Шахматов не звертався до ідеї кількох редакцій Пзв. Його перша редакція з цього часу перетворилася на самостійний звід – Найдавніший⁴⁴.

Упродовж 1897–1908 рр. Пзв неодноразово змінював локалізацію. У статтях і матеріалах 1900–1903 рр. дві з його редакцій (двох або трьох) оголошувалися новгородськими за походженням. У перших же статтях, і далі з 1908 р., місцем його укладання (в єдиній редакції) О.О.Шахматов уважав Печерський монастир. Проте у статтях 1904–1906 рр. «адресою» Пзв дослідник прямо називав Видубицький монастир⁴⁵. У заготовках неопублікованої праці 1900-х рр. про початкове літописання О.О.Шахматов висловлював упевненість у тому, що «у Видубицькому монастирі літопис вівся постійно» та що «саме в ньому виник Початковий звід»⁴⁶. На той час О.О.Шахматов уважав, що укладач «ПВЛ», Сильвестр, доповнював Пзв за Печерським літописом. Імовірно, без уваги до

⁴⁰ Шахматов А.А. Начальный Киевский летописный свод и его источники // *Его же. История русского летописания*. – С.175–185.

⁴¹ Шахматов А.А. Общерусские летописные своды XIV и XV вв. // *ЖМНП*. – Ч.III/IV. – 1900, ноябрь. – С.183–186.

⁴² ПФА РАН. – Ф.134. – Оп.1. – Д.148. – Л.1.

⁴³ Там же. – Л.2.

⁴⁴ Шахматов А.А. Толковая Палея и русская летопись // *Его же. История русского летописания*. – С.248–295.

⁴⁵ Шахматов А.А. Сказание о призвании варягов. – С.308–314; *Его же. Корсунская легенда о крещении Владимира: Отгиски из сборника статей в честь В.И.Ламанского*. – Санкт-Петербург, 1906. – С.74–75, 104.

⁴⁶ ПФА РАН. – Ф.134. – Оп.1. – Д.145. – Л.80–81.

печерських повідомлень видубицьке походження «Повісті» та її гіпотетичної основи ставало очевидним.

І все ж, за шахматовськими статтями 1897–1907 рр., Пзв ще важко було уявити як окремий цілісний твір із визначеним складом. У збережених списках він був представлений тільки уривками, не маючи ані чіткого початку, ані кінця; або ж узагалі розпадався на редакції – термін «Початковий звід» тоді означав усю сукупність ранніх історичних текстів. Натомість «ПВЛ» мала заголовки і вступну частину, що апелювала до закінчення – часів після 1113 р. («до смерті Святополчи»). Із 1908 р. Пзв також отримав цей «прожитковий мінімум» у вигляді заголовку та вступу – так звана «Передмова до Софійського временника». Це ж дало змогу уточнити склад пам'ятки.

Ще за три роки до виходу статті О.О.Шахматова про передмову до НПЛмл⁴⁷ студію на подібну тему видав О.І.Соболевський⁴⁸. Хоча вона залишилася майже без уваги дослідників, сам О.О.Шахматов її добре знав⁴⁹. Більше того, є підстави вважати, що увагою до передмови він завдячує своєму давньому опонентові – О.І.Соболевському. У перших статтях про Початковий звід О.О.Шахматов не вважав передмову його частиною, датуючи її традиційно початком або серединою XIII ст. та відносячи до одного з новгородських зводів того часу⁵⁰. Ідея про новгородське походження передмови була цілком органічною. До нової шахматовської ідеї датування й походження цього тексту залишалися два серйозних кроки: визнати його київським і датувати кінцем XI ст.

Перший і, на наш погляд, вирішальний крок зробив О.І.Соболевський. Він ретельно проаналізував зміст передмови, дійшовши висновку, що вона написана в Києві. Датування залишив традиційне – початок XIII ст. Це положення видавалося О.І.Соболевському очевидним⁵¹. Цікаво, що О.О.Шахматов майже точно скопіював його аргументи (без жодного посилання), адаптувавши їх до власної гіпотези⁵².

Іншою важливою тезою О.І.Соболевського було те, що передмова напряму пов'язана з першими історичними оповідями НПЛмл: там справді йшлося переважно про долю Києва й київських князів⁵³. Він писав: «Отже, початок

⁴⁷ Шахматов А.А. Предисловие к Начальному Киевскому своду и Несторова летопись // ИОРЯС. – Т.ХІІІ. – Кн.1. – Санкт-Петербург, 1908. – С.213–270. Окр. публ.: *Его же*. Предисловие к Начальному Киевскому своду и Несторова летопись. – Санкт-Петербург, 1908. – 58 с (далі цитується за цим виданням).

⁴⁸ Соболевский А.И. Древняя переделка Начальной летописи // ЖМНП. – Ч.358. – Март. – Санкт-Петербург, 1905. – С.100–105.

⁴⁹ Шахматов А.А. Предисловие к Начальному Киевскому своду. – С.16.

⁵⁰ Шахматов А.А. О Начальном Киевском летописном своде. – С.9–14; *Его же*. Древнейшие редакции Повести временных лет // ЖМНП. – 1897, октябрь. – С.248; *Его же*. Сказание о призвании варягов. – С.304–305.

⁵¹ Соболевский А.И. Древняя переделка Начальной летописи. – С.101 («[...] винятково йдеться про Київ XII–XIII ст.»). Він зазначав, що на Київ і на початок XIII ст. вказують такі місця: у заголовку йдеться про літопис князів «Руської землі», тобто Києва, а Новгород згадано побіжно (від новгородця цього не варто очікувати); автор цікавиться заснуванням Києва; згадано «золотоверхі церкви», а це можна було зробити не раніше будівництва Київського Золотоверхого Михайлівського собору, отже не раніше початку XII ст. Ламентації ж з приводу нападів «поганих», на думку О.І.Соболевського, знаходили найяскравіші паралелі в літописних описах розграбування Києва половцями 1203/1204 р.

⁵² Шахматов А.А. Предисловие к Начальному Киевскому своду. – С.6–7.

⁵³ Соболевский А.И. Древняя переделка Начальной летописи. – С.101–102.

1-го Новгородського літопису (до 943 р.) є початком того літопису, до якого відноситься передмова, і котрий може бути названий зручніше за все «Літописом київських князів»⁵⁴. Наступні думки О.І.Соболевського не менш цінні: «Далі в 1-му Новгородському літопису знаходяться витяги з Початкового (Несторового) літопису, і немає нічого, що вказувало б нам на користування Літописом київських князів, за одним винятком: оповідь про битву Ярослава зі Святополком під 1016 г., очевидно, узятю з останнього». Нарешті О.І.Соболевський зазначав, що укладач протографа НПЛмл узяв із «Літопису київських князів» тільки початок. «Літопис» улаштував його більше, оскільки був доволі сухим і стислим порівняно з розлогою вступною оповіддю «ПВЛ».

О.І.Соболевський неявно полемізував із шахматовською ідеєю Початкового зводу⁵⁵. У другій половині своєї статті він демонстрував неоковирність перших оповідей НПЛмл і їх цілковиту вторинність та залежність від «Повісті»⁵⁶. Водночас ідея О.І.Соболевського давала О.О.Шахматову шлях розвитку власної концепції. Висновок про тісний зв'язок тексту НПЛмл до 945 р. з передмовою підказував (у рамках уже наявної шахматовської схеми) належність передмови до Початкового зводу. Треба тільки дезавувати або переосмислити аргументи на користь пізнього датування передмови. Що й було зроблено.

Чи не найперший текст О.О.Шахматова про передмову – заготовка 4-ї глави праці «Розшуки про найдавніші руські літописні зводи» – «Початковий Київський звід і його джерела», що зберігається в архіві вченого⁵⁷. За описом справу датовано 1903–1904 рр., але є підстави вважати, що заготовки глав написано не раніше 1905 р. О.О.Шахматов детально розібрав питання про походження передмови й дійшов висновку, що цей текст має ознаки, котрі одночасно ведуть і до XIII ст. (згадка імператорів), і до Пзв кінця XI ст. (зміст, апеляція до історії перших князів, про яких оповідає Пзв, тобто НПЛмл). Отже передмова могла мати кілька шарів: її основа становила початок Пзв, а у XIII ст. вона зазнала новгородської редакції. При цьому замість імен імператорів початку XIII ст. в оригіналі передмови, на думку О.О.Шахматова, могла стояти якась інша хронологічна вказівка⁵⁸. Важливо, що у своєму роздумі дослідник майже не виходив за рамки аргументів О.І.Соболевського та сюжетів, на які той звернув увагу у статті 1905 р., хоч і дійшов інших висновків. Крім того, сама ідея зв'язку передмови з подальшим текстом НПЛмл з'явилася у О.О.Шахматова тільки з того часу. У своїй праці 1904 р.⁵⁹ дослід-

⁵⁴ Соболевский А.И. Древняя переделка Начальной летописи. – С.102. У примітці О.І.Соболевський зазначав, що саме на цьому відрізку літопису трапляються мовні архаїзми, які не збереглися в головних списках «ПВЛ». Наводить приклад зі статті 922 р.: «имемся своихъ толсти-нахъ» замість «своимъ толстинамъ» у «Повісті». Це міркування використав і О.О.Шахматов.

⁵⁵ Він не згадав О.О.Шахматова у своїй статті, хоча про його ідею Початкового зводу безсумнівно знав.

⁵⁶ Соболевский А.И. Древняя переделка Начальной летописи. – С.102–105. Крім того, за допомогою гіпотетичного «Літопису» дослідник знаходив пояснення багатьом унікальним повідомленням та різночитанням (порівняно з «ПВЛ»), що містилися в пізніших новгородських і Никонівському літописах. Вони всі начебто могли читатися в «Літопису», а не потрапили до НПЛмл, адже новгородський книжник суттєво його скорочував.

⁵⁷ ПФА РАН. – Ф.134. – Оп.1. – Д.148. – Л.26–37 об.

⁵⁸ Там же. – Л.27–28.

⁵⁹ Шахматов А.А. Сказание о призвании варягов. – С.304–305.

ник ще однозначно визнавав передмову текстом XIII ст. Усе це дає підстави припускати, що заготовка 4-ї глави «Розшуків...» писалася вже під впливом статті О.І.Соболевського.

Слід додати, що сумнів у традиційному датуванні передмови та ідея багатопаровості її тексту приблизно в той самий час (точніше, ще в 1890-х рр.) виникли у О.Є.Преснякова. Він, по-перше, не «впізнавав» Александра й Исакия як імператорів, симпатизуючи здогадові П.М.Строева, що вони могли бути новгородськими посадниками (нині цю ідею розвинув О.О.Гиппиус⁶⁰). Крім того, на думку О.Є.Преснякова, первісне закінчення временника загубилося в переробках – тобто йшлося про кілька шарів роботи над передмовою⁶¹. Своєю чергою, попередником ученого був С.М.Соловйов, якого, щоправда, не згадували у цьому контексті ані сам О.Є.Пресняков, ані О.І.Соболевський, ані О.О.Шахматов. С.М.Соловйов уважав, що передмова складається з двох частин із двома заголовками. Перша належала пізньому новгородському «укладачеві», що назвав свій твір «временником»; друга – відображена з середини передмови й озаглавлена «о началѣ Русьскія земля и о князѣхъ, како откуду быша». Цей другий заголовок, за С.М.Соловйовим, узято «з найдавнішого літописця – якого: новгородського чи київського – вирішити складно»⁶². Утім, доказів безпосереднього впливу С.М.Соловйова чи О.Є.Преснякова на О.О.Шахматова не маємо, зате стаття О.І.Соболевського явно надихнула вченого.

Паралельно з усталенням «прописки» та визначенням формату, нова пам'ятка отримала й точніший «час народження». Близько десяти років Пзв проіснував, не маючи точного датування. У своїх статтях 1897–1907 рр. О.О.Шахматов датував пам'ятку розпливчато: після 1074 р., або кінець XI – початок XII ст. Точне датування Пзв вперше з'являється у згаданій заготовці 4-ї глави «Розшуків...» близько 1905 р. Імовірно, поштовхом для пошуку дати послужило бажання знайти «хронологічну вказівку», що стояла в передмові замість «до Александра и Исакия». У статтях «ПВЛ» кінця XI ст. найочевидніша (для О.О.Шахматова) вказівка була під 1093 р.:

«Чи не доходив Поч. звід до першого року князювання Святополка-Михайла, тобто до 1093 р.? Що древній звід закінчувався на 1093 р. давно вже запропоновано було Татищевим, котрий знайшов у своїх джерелах більш повне завершення благочестивих роздумів літописця [...] Словом амінь дійсно нерідко визначали кінець літописного зводу»⁶³.

Як «Повість» доводила розрахунок літ під 852 р. до смерті Святополка, так Пзв міг вести оповідь до початку його княжіння (від Михайла-цесаря до Святополка-Михайла!).

⁶⁰ Гиппиус А.А. «До Александра и Исакия»: к вопросу о происхождении младшего извода Новгородской первой летописи // Древняя Русь: вопросы медиевистики. – Вып. 1 (43). – Москва, 2011. – С.18–30.

⁶¹ АСПИИ РАН. – Ф.193. – Оп.1. – Д.59. – Л.4 об. – 5.

⁶² Соловьёв С.М. Сочинения в восемнадцати книгах. – Кн.2: История России с древнейших времён. – Т.3. – С.131.

⁶³ ПФА РАН. – Ф.134. – Оп.1. – Д.148. – Л.28.

Дату 1093-й рік О.О.Шахматов міг напряму позичити з праці В.М.Татищева. Але вона вже встигла зробити собі «історіографічну кар'єру» після автора. Зокрема О.Разсудов (чия стаття точно була в бібліотеці О.О.Шахматова в 1889 р.⁶⁴) у 1868 р. писав, що оповідь 1093 р. видається записаною того ж року. При цьому він визнавав, по-перше, що цей літописець працював не пізніше 1101 р. (адже не міг під 1044 р. писати про Всеслава як живого), і, по-друге, що текст «ПВЛ» формувався принаймні у два прийоми. Причому на перший «шар» тексту (легендарні перекази за найдавніший період, до хрещення), за О.Разсудовим, порічну сітку наклав Сильвестр, який теж розставив у літописі індиктні дати⁶⁵.

У 1908 р. у своїй статті про передмову О.О.Шахматов уже без особливих пояснень відхилив традиційне датування тексту⁶⁶. Натомість він знаходить перегуки між цим текстом із «роздумами» літописця у статті 1093 р. (де в різних фрагментах містяться «ламенти» з приводу половецьких набігів і критика свавілля князівських урядників)⁶⁷. Примітно, що не ці перегуки самі по собі визначили датування передмови, а вже встановлена дата Початкового зводу. Близько 1905 р. О.О.Шахматов нічого не писав про них, цей аргумент уведено пізніше.

Характерно, що прямі текстуальні паралелі між передмовою і «ПВЛ», що містяться також під 1097 р., О.О.Шахматов уважав запозиченнями з першої до другої⁶⁸. Датування Пзв (на зовсім не текстологічних підставах) визначало межі текстологічних спостережень⁶⁹. Крім того, дослідник тепер відкидав «компромісну» ідею багатшаровості передмови: головне хронологічне свідчення XIII ст., обіцянку розказати до «Александра и Исакия» (як уважалося, імператорів з династії Ангелів), учений допасовував до власного датування Пзв (перетворюючи їх на Комнінів кінця XI – початку XII ст.)⁷⁰.

Як О.І.Соболевському, так і О.О.Шахматову було зрозуміло, що передмова залежна від літопису. Але якщо перший доводив залежність від «ПВЛ», то другий (приписавши передмову до Пзв) знаходив у ній свідчення існування ще давнішого зводу⁷¹. Не виключено, саме ця впевненість у залежності передмови від попереднього літописного тексту вплинула на швидке оформлення шахматовських ідей про найраніші київські літописні зводи першої і другої половин XI ст.

Починаючи з «Розшуків...» дата Пзв ще більш уточнювалася – «близько 1095 р.» (замість 1093–1096 рр.). Передмова, а разом із нею і Пзв, отримали

⁶⁴ ПФА РАН. – Ф.134. – Оп.1. – Д.407/5. – Л.26 об.

⁶⁵ Разсудов А. Несколько слов по вопросу о первых русских летописях // Московские университетские известия. – №9. – Москва, 1868. – С.749–752, 765–772.

⁶⁶ Учений не вбачав у словах передмови свідчень «остаточного розорення» Києва, а таке розорення начебто настало після 1203 р. (див.: Шахматов А.А. Предисловие к Начальному Киевскому своду. – С.7–8).

⁶⁷ Там же. – С.8–14. О.О.Шахматов навіть спеціально обумовив неможливість віднесення передмови до 1097 (і пізнішого) року, не виходячи за межі 1093–1096 рр.

⁶⁸ Там же. – С.15.

⁶⁹ Інакше виходило б, що або передмову написав автор «ПВЛ» (це неможливо), або початкова частина НПЛмл похідна від «ПВЛ».

⁷⁰ Шахматов А.А. Предисловие к Начальному Киевскому своду. – С.15–26.

⁷¹ Там же. – С.56–58.

ідеологічне тло⁷². Нарешті, у статті 1913 р.⁷³ знаходимо пряму вказівку на автора Пзв – печерського ігумена Іоанна.

Проте з цього ж часу спостерігаємо іншу тенденцію – поступове вилучення ненадійних або застарілих елементів гіпотези Пзв, що вже не вписувалися у загальну схему історії раннього літописання. Так, уже в «Розшуках...» О.О.Шахматов визнавав, що назва «Початковий звід» «не вповні вдала»⁷⁴ (хоч він ніколи її й не переглядатиме). Пізніше, у праці 1916 р., О.О.Шахматов фактично підважив своє датування передмови. Він визнав, що закінчення тексту, де читаються імена імператорів, остаточно оформилося на початку XIII ст. під впливом оповіді про взяття Царгорода⁷⁵. Початково начебто читалося тільки «до (сего) Олексія», а Ісакія додали пізніше. Між тим, і це дуже характерно для шахматовських прийомів, теза продовжувала успішно використовуватися, коли головний аргумент на її користь було знівельовано. Надалі можна було звертатися не до слабкого аргументу, а до самої ідеї, що була вже міцно вмонтована у схему.

Завершальним акордом в еволюції гіпотези Пзв стало «перерізання пуповини», що пов'язувала цю гіпотезу з контекстом її появи. У другій половині 1910-х рр. О.О.Шахматов зробив спробу змінити структуру свого аргументу. Висновок про існування Початкового зводу він тепер подавав передовсім не як наслідок порівняння «ПВЛ» та НПЛмл, а як результат розгляду внутрішніх суперечностей «Повісті»⁷⁶. Показовий приклад: розбираючи повідомлення останньої за кінець IX – першу половину X ст., учений припускав, що в більш давньому літопису, на який спиралася «ПВЛ», Олег мав статус воеводи Ігоря. Він прагнув продемонструвати, що всі риси початкової частини Пзв можуть бути, і власне були ним виведені, з аналізу «Повісті». Маючи готову характеристику давнього зводу, залишалося нібито тільки підшукати під неї якийсь із відомих літописів – незалежних свідків пам'ятки⁷⁷. О.О.Шахматов стверджував: «Літопис, що його ми визначаємо як схожий, але не тотожний із ПВЛ (ідеться про текст НПЛмл – В.А.), при найближчому розгляді виявляється тотожним із тим первісним літописом, котрий, як ми бачили вище, уявляється текстом ПВЛ, що дійшов до нас»⁷⁸. Насправді логіка була зворотною: до ви-

⁷² Там же. – С.9–14.

⁷³ Шахматов А.А. Нестор летописец // *Его же. История русского летописания*. – С.413–427.

⁷⁴ Шахматов А.А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. – Санкт-Петербург, 1908. – С.IV.

⁷⁵ Шахматов А.А. Повесть временных лет. – Т.1. – Санкт-Петербург, 1916. – С.XXII–XXIII.

⁷⁶

«Початковий звід відновлюється, по-перше, шляхом аналізу ПВЛ, а саме виявлення тієї первісної літописної основи по видаленню з ПВЛ різноманітних вставок та виправлень, по-друге, шляхом аналізу Новгородського 1-го молодшого ізводу [...], а саме видалення з нього у частині до 1074 р. включно ряду статей та відомостей, що зводяться до новгородських його джерел»

(див.: Шахматов А.А. Киевский Начальный свод 1095 г. // *Его же. История русского летописания*. – С.461–462).

⁷⁷ Шахматов А.А. Несторова летопись // *Его же. История русского летописания*. – С.520–524; *Его же. Киевский Начальный свод 1095 г.* – С.431–432, 461–462.

⁷⁸ Шахматов А.А. Киевский Начальный свод 1095 г. – С.457.

сновку про Початковий звід і його характер О.О.Шахматов дійшов саме через порівняння «ПВЛ» із НПЛмл.

Проте не варто думати, що дослідник урешті засумнівався у самій ідеї Пзв (хоч і став, імовірно, обережнішим у побудові аргументації). У цьому переконують такі його слова з однієї з пізніших праць: «Я твердо переконаний, що значення його (НПЛмл – В.А.) для нас надзвичайне, як такого, що містить текст, основний для ПВЛ»⁷⁹. За весь період із 1896 до 1920 рр. основа ідеї Пзв не змінилася: «У найдревнішій частині (до 1074 р.) Новгородського 1-го літопису другої редакції (всі списки цього літопису, крім Синодального) зберігся той первісний літописний звід, на якому основана Повість временних літ»⁸⁰. Не менш стійкою виявилася й назва зводу – «Початковий». Не зважаючи на сумніви в її адекватності, традиція, створена самим О.О.Шахматовим і представлена на той час уже не тільки його власними студіями, почала впливати на вченого: «Згідно з минулими своїми працями я називаю цей літопис “Початковим зводом”»⁸¹.

⁷⁹ Шахматов А.А. Киевский Начальный свод 1095 г. – С.461.

⁸⁰ Шахматов А.А. Древнейшие редакции Повести временных лет. – С.209.

⁸¹ Там же. – С.461.

The article is dedicated to the history of A.A.Shakhmatov's idea of so-called Initial Kyivan Chronicle Compilation – a text that the Primary Chronicle was allegedly based on. The author analyses the intellectual context and the very process of how this hypothesis established and developed in A.A.Shakhmatov's works.

Keywords: Initial Chronicle Compilation, chronicling, “Primary Chronicle”, Novgorodian First Chronicle, historiography.

